

Jaros, Tadeusz

Źródła do dziejów Pruszkowa w zbiorach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy /OT Żyrardów

Przegląd Pruszkowski nr 1, 17-22

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Źródła do dziejów Pruszkowa w zbiorach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy /OT Żyrardów

Od wielu lat dokumentację aktową związaną z historią Pruszkowa gromadzi Archiwum Państwowe w Żyrardowie. Na zasób archiwalny składają się różnego rodzaju akta administracji państwowej, samorządowej, kościelnej, akta zakładów przemysłowych.

Do najstarszych akt należy zaliczyć akta gminy Pęcice oraz Żbików z lat 1808-1824, gdzie znajdziemy informacje o ruchu ludności, liczbie urodzin, ślubów, zgonów. Są to akta, które mają duże znaczenie etnograficzne, demograficzne i historyczne, bowiem na ich podstawie można przedstawić historię Pruszkowa na początku XIX w., a więc w okresie kształtowania się osady.

Podobną wartość posiadają akta parafii rzymsko-katolickiej Pęcice z lat 1858-1863 oraz Żbików z lat 1825-1867. Na ich podstawie możemy prześledzić wiele procesów demograficznych oraz kształtowanie się pierwszych skupisk robotniczych zlokalizowanych wokół Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej.

Przełom XIX/XX w. pod względem dokumentacji aktowej stanowi dużą lukę, ponieważ zachowały się tylko nieliczne dokumenty z tego okresu. Szczątkowy charakter posiadają Akta Żandarmerii Powiatów Błońskiego i Grójeckiego (T. XVII) z lat 1879-1917. W zespole tym na uwagę zasługują akta dotyczące działalności organizacji robotniczych na terenie Pruszkowa (syg. 11). Są to przede wszystkim relacje z wystąpień 1 majowych robotników największych fabryk Pruszkowa. Ponadto w aktach żandarmerii zachowały się nazwiska robotników poszczególnych organizacji politycznych, wiadomości o agitacji wśród ludności, relacje z przebiegu śledstw. Równie ciekawa jest korespondencja urzędowa dotycząca nastrojów panujących w społeczeństwie. Szczególnie cenne są wiadomości o nasilaniu się nastrojów patriotycznych i rewolucyjnych pod wpływem rewolucji 1905-07r., np. opis działalności Jana Czero, mieszkańca wsi Żbików w Polskiej Partii Socjalistycznej (syg. 166).

Pierwsza wojna światowa przynosi w dziejach Pruszkowa olbrzymie przeobrażenia. W wyniku działań wojennych zakłady przemysłowe osady fabrycznej Pruszków zostały najpierw zdemontowane, a następnie zniszczone przez zaborców rosyjskich oraz okupantów niemieckich. Ludność

osady częściowo została wywieziona w głąb Rosji oraz wysłana na roboty do Niemiec.

W tym trudnym okresie okupacyjne władze niemieckie postanowiły przekształcić osadę fabryczną Pruszków w miasto (podobnie jak pobliski Żyrardów oraz Otwock). Lata pierwszej wojny światowej posiadają dość dobrze zachowaną dokumentację aktową, bowiem zachowały się protokoły z pierwszych posiedzeń Rady Miejskiej oraz Magistratu miasta Pruszkowa (Akta miasta Pruszkowa sygn. 14, 15, 16). Stanowią one doskonały materiał źródłowy do analizy sytuacji bytowej, politycznej Pruszkowa w latach 1917-1918.

11 listopada 1918 r., tzn. dzień odzyskania niepodległości, został uczczony przez mieszkańców miasta i członków Magistratu przesłaniem do władz państwowych specjalnej uchwały, w której mieszkańcy Pruszkowa z zadowoleniem przywitani odradzające się Państwo Polskie. Po wyborze nowych władz administracyjnych przyszła kolej na rozwiązanie bieżących problemów aprowizacyjnych, budowlanych, transportowych i finansowych. Znajduje to odbicie w protokołach Magistratu miasta Pruszkowa z lat 1918-1928 oraz protokołach Miejskiej Rady Narodowej z lat 1918-1933. Są to bezcenne akta obrazujące również rozwój życia społecznego na terenie Pruszkowa (jednakże są one dotychczas w niewielkim stopniu wykorzystywane przez badaczy zajmujących się tą problematyką).

Z okresu międzywojennego na uwagę zasługują Akta Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki, Spółki Akcyjnej - zawierające 35 jednostek aktowych. Mimo, że akta te zachowały się jedynie w formie szczątkowej, stanowią one cenne źródło do badań nad historią gospodarczą regionu mazowieckiego, a nawet Polski. Zawierają bowiem pierwszorzędny materiał źródłowy do badań nad historią przemysłu w Warszawskim Okręgu Przemysłowym. Na szczególną uwagę zasługują: Statut Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki S.A. z 1930r., protokół z Nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia Akcjonariuszy z 1937r., sprawozdania zarządu spółki, wykazy akcjonariuszy, bilanse oraz rachunki zysków i strat. Cennym źródłem dla badaczy zajmujących się polityką gospodarczą okupanta hitlerowskiego w latach 1939-45 jest dokumentacja dotycząca wywiezienia majątku Stowarzyszenia do Rzeszy, korespondencja w sprawie rewindykacji maszyn i narzędzi oraz plany odbudowy zakładów ze zniszczeń wojennych.

Z tego samego okresu co Akta Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki, pochodzą akta Przedsiębiorstwa Budowy Dróg i Mostów "Centrakor" w Pruszkowie oraz Akta Fabryki i Zakładów Przemysłowych Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością "Kemi" w Pruszkowie.

Pierwsze w wymienionych przedsiębiorstwach działało w latach 1932-1955. Zajmowało się ono budową dróg i mostów na terenie całego kraju.

Zasługą tego przedsiębiorstwa było wybudowanie i rozbudowanie m.in. dróg: Warszawa-Poznań, Warszawa-Częstochowa.

Zakłady Przemysłowe "Kemi" w Pruszkowie działały w latach 1924-1949. Produkowały masy bitumiczne i izolacyjne. O jakości wyrobów tego zakładu świadczy fakt, że materiały izolacyjne "Kemi" zostały wykorzystane do budowy polskiego portu w Gdyni. Akta tego przedsiębiorstwa stanowią także cenne materiały do badań dotyczących roli kapitału zagranicznego w Polsce międzywojennej, ponieważ "Kemi" była spółką związaną polsko-duńską.

Materiałów związanych z funkcjonowaniem gospodarki miejskiej Pruszkowa dostarczają akta Urzędu Skarbowego w Pruszkowie z lat 1928-1950. W zespole tym znajdują się ciekawe księgi inwentarzowe Magistratu m.Pruszkowa z lat 1928-1950, wykazy zakładów przemysłowych, księgi biorcze dochodów i wydatków budżetowych z okresu okupacji hitlerowskiej obrazujące politykę fiskalną i gospodarczą władz niemieckich w latach 1940-44. Z okresu Polski Ludowej na uwagę zasługują bilanse i budżety Zarządu Miejskiego m.Pruszkowa z lat 1945-50.

Z okresu międzywojennego pochodzą również akta Rady Opiekuńczej m.Pruszkowa z lat 1926-1929. Pomimo że dokumentacja zachowana jest w formie szczątkowej, zawierają one podstawowe informacje o sytuacji materialnej mieszkańców Pruszkowa w latach poprzedzających wielki kryzys gospodarczy.

Stadtverwaltung Pruszków

W odróżnieniu od innych miast na Mazowszu Pruszków jest w szczęśliwej sytuacji jeśli chodzi o dokumentację aktową związaną z okupacją hitlerowską. Stadtverwaltung Pruszków z lat 1939-1945 był kontynuacją administracyjną Magistratu miasta Pruszkowa. Źródłem do poznania działalności administracji okupanta hitlerowskiego na terenie Pruszkowa jest zbiór okólników, zarządzeń władz nadrzędnych. Do opracowania polityki fiskalnej i gospodarczej władz niemieckich posłużyły zapewne budżety miasta, zestawienia finansowe, księgi biorcze, księgi danin z lat obrachunkowych 1940-44.

Na szczególną uwagę zasługują akta Komisariatu Policji w Pruszkowie, sprawozdania z działalności Polskiego Komitetu Opiekuńczego - Delegatury w Pruszkowie z lat 1943-44, wykazy mieszkańców Pruszkowa wywiezionych na roboty do Niemiec, wykazy zamordowanych w wyniku polityki eksterminacyjnej okupanta hitlerowskiego. Zachowała się również dokumentacja związana z lokalizacją miejsc masowych egzekucji ludności polskiej i żydowskiej.

Dość dużo dokumentów z okresu II wojny światowej dotyczy pruszkowskiej oświaty i służby zdrowia. Wśród nich są obszerne sprawozdania z

działalności poszczególnych placówek szkolno-wychowawczych, szkoły specjalnej, szkoły zawodowej, dowody angażowania, wykazy nauczycieli, okólniki władz szkolnych z lat 1940-44.

Ciekawa dokumentacja dotyczy działalności Ośrodka Zdrowia w Pruszkowie z lat 1942-44. W zachowanych sprawozdaniach znajdują się zestawienia dotyczące występowania poszczególnych chorób, liczby udzielanych porad medycznych oraz analizy stanu sanitarnego miasta.

Z innych instytucji, działających w okresie okupacji w Pruszkowie, sporo materiałów związanych jest z funkcjonowaniem Domu Starców, Domu Dziecka w Pruszkowie oraz Biblioteki Miejskiej. Są to głównie budżety tych instytucji, wykazy wychowanków i podopiecznych, zarządzenia w sprawie działalności bibliotek, wytyczne Rady Głównej Opiekuńczej w zakresie niesienia pomocy najbardziej potrzebującym.

Zupełnie nie wykorzystywane są akta Arbeitsamtu w Pruszkowie, przechowywane w zespole Akt Gminy Skorosze. Są to wykazy skierowanych na roboty do Niemiec oraz wykazy zapomóg dla rodzin, których jedyni żywiele zostali wywiezieni (syg. 111). Ponadto w zespole tym znajdują się zarządzenia władz niemieckich dotyczące podjęcia przerwanej pracy w zakładach przemysłowych Pruszkowa (syg. 51).

Z 1945 r. pochodzą akta związane z wyzwoleniem Pruszkowa oraz wykazy i szacunki strat poniesionych przez Pruszków w latach 1939-1945.

Zarząd Miejski Pruszkowa

Zachowała się duża ilość akt z okresu istnienia Zarządu Miejskiego Pruszkowa.

W Wydziale Ogólnym znajdziemy przepisy i zarządzenia władz nadrzędnych, zarządzenia prezydenta Pruszkowa, akta personalne pracowników Zarządu Miejskiego z lat 1945-50. Zachowane zostały również protokoły z posiedzeń Zarządu Miejskiego z lat 1945-49.

Działalność finansową Zarządu Miejskiego Pruszkowa możemy poznać na podstawie budżetów i sprawozdań budżetowych z lat 1945-50. Duże znaczenie dla poznania dziejów miasta i losów jego mieszkańców mają materiały Referatu Społeczno-Politycznego z lat 1945-50, np. cennym źródłem dla badacza są materiały spisowe z 1946r. Dla badacza interesującego się historią lecznictwa i opieki społecznej robotniczego ośrodka, jakim był i jest Pruszków, mogą być przydatne akta Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej. Są to np. wykazy chorych, analizy stanu sanitarnego, listy zapomóg, wykazy lekarzy. Sporą grupę dokumentów w zespole Akta Miasta Pruszkowa stanowią akta szkolne związane z funkcjonowaniem oświaty w pierwszych latach po wyzwoleniu. W aktach Zarządu Miejskiego Pruszkowa na uwagę zasługują również akta dotyczące wyników wyborów do sejmiku z 1947r. oraz wyników referendum ludowego z 1946 r.

W zespole Akta Miasta Pruszkowa dużą grupę stanowią Domowe Książki Meldunkowe z lat 1938-1951 (1550 ja), które są źródłem zastępczym dla badaczy struktur demograficznych miasta. Na ich podstawie możemy wyodrębnić grupy narodowościowe, religijne, liczebność poszczególnych rodzin, pochodzenie terytorialne i społeczne mieszkańców, strukturę zawodową itd.

Rada Narodowa miasta Pruszkowa

W okresie 1944-50 obok Zarządu Miejskiego miasta Pruszkowa przedstawiciela administracji ogólnej, na terenie miasta działał także organ przedstawicielski - Rada Narodowa miasta Pruszkowa. Zachowane zostały protokoły i uchwały z posiedzeń plenarnych i zwykłych Miejskiej Rady Narodowej oraz protokoły z posiedzeń różnych Komisji z lat 1945-50.

Wzrastający wpływ rad narodowych na działalność wszelkich organów administracji spowodował przekształcenie się administracji państwowej Polski Ludowej. Zarząd Miejski w Pruszkowie został zlikwidowany na mocy ustawy z dnia 20 marca 1950r. Od dn. 20 marca 1950r. jednolitą władzą administracji państwowej na terenie Pruszkowa było Prezydium Miejskiej Rady Narodowej.

W latach 1966-72 do Archiwum Państwowego w Żyrardowie zostały przekazane akta niektórych wydziałów Prezydium MRN w Pruszkowie: Wydziału Budżetowo-Gospodarczego, gdzie znajdują się budżety m.Pruszkowa z lat 1957-62, Wydziału Rolnictwa, w którym zawarte są sprawozdania dotyczące gospodarki ziemią na terenie Pruszkowa, akta Urzędu Stanu Cywilnego z lat 1958-62 dotyczące zmian imion i nazwisk.

Ponadto ciekawą dokumentację stanowią protokoły z posiedzeń oraz sesji Miejskiej Rady Narodowej miasta Pruszkowa z lat 1950-66. Dokumenty te stanowią podstawę wszelkich badań związanych z historią Pruszkowa w okresie powojennym.

Dokumentacja związana z działalnością Prezydium MRN w Pruszkowie zawiera 161 ja-1,9 mb. Jest to jednak część dużej całości, ponieważ akta z lat 1966-73 Miejskiej Rady Narodowej oraz z lat 1962-67. Prezydium MRN znajdują się w Urzędzie Miejskim w Pruszkowie i oczekują na przejęcie do archiwum państwowego.

Pozostałe dokumenty, związane z przeszłością Pruszkowa a znajdujące się w Archiwum Państwowym w Żyrardowie, posiadają niewielkie znaczenie historyczne. Do nich możemy zaliczyć akta trzech zlikwidowanych spółdzielni: Spółdzielni Pracy "Radio-Metal" z lat 1953-63 (są to głównie akta organizacyjne i bilanse), Spółdzielni Pracy "Zjednoczeni Elektro-mechanicy" z lat 1947-56, Usługowej Spółdzielni Pracy "Elektrosan" z lat 1962-63.

Ostatnim zespołem, który chciałbym zaprezentować jest Komenda Powiatowa Powszechnej Organizacji "Służba Polsce" w Pruszkowie z lat 1950-55. Zawiera on zarządzenia i rozkazy dzienne dla junaków, wykazy junaków oraz skierowania do poszczególnych brygad, które były zatrudnione przy wykonywaniu różnych prac na terenie Pruszkowa i b.powiatu pruszkowskiego.

Wykaz zespołów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Żyrardowie dot. historii Pruszkowa

1. Akta stanu cywilnego gminy Pęcice	1808-1825,	33 ja,	0.25 mb
2. Akta stanu cywilnego gminy Żbików	1808-1825,	28 ja,	0.5 mb
3. Akta stanu cywilnego parafii rzym.-kat. Pęcice	1858-1863,	6 ja,	0.1 mb
4. Akta stanu cywilnego parafii rzym.-kat. Żbików	1826-1867,	77 ja,	0.1 mb
5. Zarząd Żandarmerii Powiatów Błońskiego i Grójeckiego	1879-1917,	448 ja,	4.0 mb
6. Akta miasta Pruszkowa	1919-1950,	924 ja,	15.5 mb
7. Rada Opiekuńcza m.Pruszkowa	1926-1929,	1 ja,	0.02 mb
8. Urząd Skarbowy w Pruszkowie	1928-1950,	211 ja,	4.2 mb
9. "Kemi" Fabryka i Zakłady Przemysłowe Sp. z o.o. w Pruszkowie	1924-1949,	467 ja,	4.5 mb
10. Przedsiębiorstwo Budowy Dróg i Mostów "Centraktor" w Pruszkowie	1932-1955,	177 ja,	2.6 mb
11. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Pruszkowie	1951-1972,	161 ja,	1.9 mb
12. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Pruszkowie	1951-1963,	142 ja,	1.4 mb
13. Komenda Powiatowej Powszechnej Organizacji "Służba Polsce" w Pruszkowie	1950-1955,	140 ja,	0.75mb
14. Spółdzielnia Pracy "Zjednoczeni Elektromechanicy" w Pruszkowie	1947-1956,	8 ja,	0.1 mb
15. Spółdzielnia Pracy "Radio-Metal" w Pruszkowie	1953-1963,	12 ja,	0.5 mb
16. Usługowa Spółdzielnia Pracy "Elektrosan" w Pruszkowie	1962-1963,	4 ja,	0.1 mb
17. Stowarzyszenie Mechaników Polskich z Ameryki S.A. w Pruszkowie	1930-1952	35 ja,	0.25mb